

HARTMANN NICOLAI – filozof, ur. 20 II 1882 w Rydze, zm. 9 X 1950 w Getyndze.

Po ukończeniu niem. Gimnazjum św. Katarzyny w Petersburgu, H. rozpoczął studia medyczne w Dorpacie. Przerwał je po dwóch semestrach i wrócił do Petersburga studiować filologię klasyczną oraz filozofię. Gdy w 1905 zamknięto uniwersytet, zdecydował się opuścić Petersburg i udał się do Marburga studiować filozofię pod kierunkiem H. Cohena i P. Natorpa. Tu doktoryzował się na podstawie pracy poświęconej zagadnieniu bytu w filozofii przedplatońskiej (w wersji poszerzonej ukazała się w 1909 pt. *Platos Logik des Seins*). Rozprawę habilitacyjną zatytułował *Des Proklus Diadochus philosophische Anfangsgründe der Mathematik nach der ersten zwei Büchern des Euklidkommentars* (Gie 1909, B 1969). Na okres marburski datuje się znajomość, a później przyjaźń H. z W. Tatarkiewiczem.

W czasie I wojny światowej przez 4 lata walczył na froncie. W 1920 objął stanowisko prof. nadzwyczajnego w Marburgu, w 1922 został prof. zwyczajnym, a w 1923 rekomendował do Marburga M. Heideggera, sam natomiast opuścił Marburg w 1925 powołany do Kolonii, gdzie pracował z M. Schelerem. W 1931 otrzymał katedrę filozofii w Berlinie. Lata narodowego socjalizmu i II wojny światowej spędził w Berlinie; cieszył się wówczas tak wielkim autorytetem (dzisiaj próbuje się temu zaprzeczyć, dopatrując się, jak w wypadku Heideggera, związków z nazizmem), że pomimo iż pozbawiono go możliwości nauczania, nie zabroniono mu publikować. Po wojnie objął stanowisko dyrektora Instytutu Filozofii w Getyndze, które piastował do emerytury.

Dzieła H.: *Platos Logik des Seins* (Gie 1909, B 1965²); *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis* (B 1921, 1965⁵); *Die Philosophie des deutschen Idealismus* (I–II, B 1923–1929, 1974³); *Ethik* (B 1926, 1962⁴); *Das Problem des geistigen Seins. Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften* (B 1933, 1962³); *Zur Grundlegung der Ontologie* (B 1935, 1965⁴); *Möglichkeit und Wirklichkeit* (B 1938, 1966³); *Der Aufbau der realen Welt. Grundriß der allgemeinen Kategorienlehre* (B 1940, 1964³); *Neue Wege der Ontologie* (w: *Systematische Philosophie*, B 1942, 201–311; osobne wyd. St 1947², 1968⁵; *Nowe drogi ontologii*, To 1998); *Einführung in die Philosophie. Sommersemester 1949 in*

Göttingen (Gö 1949, Ob 1968⁷; *Wprowadzenie do filozofii. Autoryzowany zapis wykładu wygłoszonego w systemie letnim 1949 roku w Getyndze*, Wwa 2000); *Philosophie der Natur* (B 1950, 1980²). Pośmiertnie wydano: *Ästhetik* (B 1953, 1966²); *Kleinere Schriften* (I–III, B 1955–1958).

Filozofia H. wypływa z neokantyzmu marburskiego. Rozprawa *Platos Logik des Seins* do dziś uznawana jest za wnikliwe dzieło poświęcone Platonowi, odbiegające od interpretacji dokonanej przez Natorpa, jednak pisząc go, pozostawał H. pod wpływem doktryny marburskiej. Dał temu wyraz w artykułach z tych czasów: *Zur Methode der Philosophiegeschichte* (w: tenże, *Kleinere Schriften*, III 1–22); *Systematische Methode* (tamże, 22–60), *Systembildung und Idealismus* (tamże, 60–68). Interpretatorzy myśli H. podają, że właśnie w tych tekstach w sposób najbardziej zwięzły ujął on istotę marburskiego neokantyzmu. Jednak już w tym czasie dojrzewała myśl o zerwaniu z doktryną swoich nauczycieli i wiązaniu się w rozumieniu historii filozofii z koncepcją I. Kanta – stanowiącą punkt wyjścia neokantyzmu.

Wyrazem odejścia H. od doktryny marburskiej była książka *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis* (w 1925 ukazała się wersja poszerzona o rozdz. poświęcony bytowi idealnemu). Kwestia odejścia od neokantyzmu marburskiego jest złożona z kilku powodów. Po pierwsze dlatego, że sam H. pozostał w obrębie problematyki neokantowskiej. Zarówno dla neokantystów, jak i dla H. punktem odniesienia pozostawała filozofia Kanta, z tą wszakże różnicą, że H. interpretuje ją teraz metafizycznie, do czego później nawiąże Heidegger. Z tego powodu badacze filozofii przełomu XIX i XX w. dzielą się na tych, którzy uznają w jego krytycznej ontologii kontynuację dzieła marburczyków (zwł. Natorpa), inni zaś postrzegają w nim renegata. Po drugie dlatego, że sam Natorp, po przeczytaniu *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis* uznał, iż nie jest to odejście od filozofii szkoły marburskiej, choć miał świadomość istniejących odmienności między szkołą a H. Po trzecie z tego powodu, że alternatywą dla neokantyzmu marburskiego zdaje się być fenomenologia. Postrzeganie zaś H. wyłącznie w kontekście fenomenologii E. Husserla jest zbyt dużym uproszczeniem jego myśli. Zbyt wiele go różni od fenomenologów i zbyt wiele łączy z neokantyzmem, by jego filozofię postrzegać wyłącznie w kontekście osiągnięć szkoły Husserla. Warto dostrzec ponadto innych neokantystów – zwł. H. Rickerta i E. Laska – którzy

oddziaływali na filozofię H. Dlatego myśl H. postrzegać należy w kontekście całej filozofii przełomu stuleci i dokonującej się zmiany modelu filozofowania, prowadzącego od teoriopoznawczo zorientowanego neokantyzmu do nowych prób ontologii.

W przekonaniu H., analiza filozoficzna winna być uprawiana w trzech etapach poznawczych: 1) fenomenologia; 2) aporetyka; 3) teoria. Do takiego wniosku doszedł w refleksji nad rozumieniem historii filozofii. Ważne jest u H. rozróżnienie między filozofią systemową a filozofią problemową (systematyczną), stanowiące rezultat namysłu nad rolą, jaką w myśleniu winien odgrywać system. H. jako zdecydowany antyredukjonista, przeciwnik wszelkich „izmów”, podkreślał znaczenie filozofii systematycznej, będącej nieustanną analizą powracających problemów filozoficznych; twierdził zresztą, że problemy filozoficzne nigdy nie mogą zostać rozwiązane do końca, tak jak nigdy nie nastąpi koniec filozofii. Przejawia się w tym przekonanie H., że problemy zawierają w sobie irracjonalną resztę, która stanowi ich istotę.

Trudności w interpretacji filozofii H. następcza pierwszy etap jego refleksji filozoficznej, a mianowicie fenomenologia, którą rozumie nie w duchu nauki sformułowanej przez Husserla. Jest to jednak postawa w tamtym czasie powszechna, by wskazać tylko na trzeci tom *Die Philosophie der Symbolischen Formen*, tzn. *Phänomenologie der Erkenntnis* (B 1929) E. Cassirera. W punkcie wyjścia odrzucił H. postulat bezzałożeniowości, charakterystyczny dla Husserla. W sporze o to, czy filozofia winna korzystać z rezultatów nauk szczegółowych, czy też powinna być w najwyższym stopniu autonomiczna (jak czyni to np. R. Ingarden w odniesieniu do teorii poznania), H. podzielał zdanie M. Schelera, który był przekonany o konieczności odwoływania się do nauk szczegółowych. Postulat bezzałożeniowości wiąże się z tęsknotą, jaka towarzyszyła filozofii od zarania dziejów, tzn. tęsknotą za znalezieniem wiedzy absolutnie pewnej. Tutaj też ujawniają się 2 sposoby dotarcia do wiedzy pewnej: odwołanie się do intuicji, pozwalającej uchwycić absolutny początek wiedzy (np. Kartezjusz, Husserl), bądź ukrytycznienie (a nawet nieustanne ukrytycznianie) punktu wyjścia filozofii przez odwołanie się do dyskursu. Intuicję H. ograniczył jedynie do filozoficznego poznania wartości.

H. polemizował nie tylko z fenomenologicznym, lecz także z neokantowskim rozumieniem poznania, u podstaw których tkwi zasada immanencji lub sformułowana przez K. L. Reinholda „zasada świadomości”. H. był przekonany, że właśnie zasada immanencji, traktująca wszystkie dane jako dane świadomościowe, jest podstawą wszelkiego idealizmu. Rezygnacja H. z tej zasady dokonuje się w imię obrony stanowiska realistycznego, na którym może być budowana – w jego przekonaniu – jakakolwiek ontologia. Dlatego nastawieniu fenomenologicznemu przeciwstawił H. postawę naturalnego realizmu, wychodząc z założenia, że postawa naukowa, tak jak postawa ontologiczna, stanowi kontynuację naturalnego realizmu, a nie jego zaprzeczenie. Odwoływał się przy tym do scholastycznych terminów „intentio recta” oraz „intentio obliqua”, twierdząc, że tylko ta pierwsza jest właściwą postawą poznawczą. Również stosunek do fenomenu jest tym, co H. odróżniał od ujęcia zaprezentowanego w fenomenologii Husserla. Łączyło go wprawdzie z Husserlem przekonanie, że fenomen jest tym, co dane bezpośrednio w naoczności, lecz H. kładł nacisk na rozumienie fenomenu w duchu kantowskiego dualizmu: „rzecz sama w sobie – zjawisko”, i twierdzi, że fenomen jest przejawem rzeczy samej w sobie. Z fenomenem jednak wiąże się problem tego, co faktyczne. H. był przekonany, że filozofia winna się kierować zasadą metodologiczną, która brzmi: „maksimum danych faktycznych – minimum metafizyki”.

Odwołując się do aporetyki zbudował H. system krytycznej ontologii, w której można wyróżnić 2 podstawowe założenia. Pierwsze dotyczy wyróżnienia dwóch sposobów bycia, a mianowicie bytu idealnego i bytu realnego. Pierwszy rodzaj bytu analizował zwł. w *Ethik*, był bowiem przekonany, że na sposób idealny istnieją wartości. W ten sposób H. wpisał się w tradycję Schelerowskiej etyki materialnej, której podstawowym założeniem jest zdecydowany antyrelatywizm. Wartości istnieją obiektywnie, a od innych rodzajów bytu idealnego (np. tworów matematyki) odróżnia je to, że nie wyrażają konieczności, lecz powinność. Powinność stanowi jednocześnie tę cechę wartości, która odróżnia H. wyraźnie od Schelera, który niedostatecznie uwzględnił moment powinności w procesie realizacji wartości.

Drugim ważnym założeniem ontologii H. jest przekonanie o warstwowej budowie świata realnego. W sferze bytu realnego wyróżnił H. 4 warstwy:

nieorganiczną, organiczną, psychiczną i duchową. Do badania kategorii rządzących poszczególnymi warstwami sprowadza się też jego ontologia. H. był przekonany, że najmniej znany warstwę psychiczną. Najbardziej doniosłe są badania H. nad bytem duchowym, w którym ujawnia się pokrewieństwo jego filozofii z myślą Hegla (*Das Problem des geistigen Seins*). Ważne są też prace poświęcone kategoriom bytu nieorganicznego i organicznego (*Der Aufbau der realen Welt* i *Philosophie der Natur*). H. jest przekonany, że struktura świata jest określona przez kategorie, które występują w każdej warstwie bytu realnego. Niezależnie od kategorii właściwych każdej warstwie, występują jednak kategorie, które te warstwy przekraczają, i z tego powodu H. nazywa je kategoriami fundamentalnymi. Nazwa wiąże się z faktem, że stanowią one fundament budowy poszczególnych warstw. Kategoriami fundamentalnymi są kategorie modalności – które H. przeanalizował zwł. w dziele *Möglichkeit und Wirklichkeit* – kategorie elementarne (forma–materia, jedność–wielość itp.) oraz prawa kategorialne. Szczególną rolę, w przekonaniu H., odgrywają prawa kategorialne, które dzieli na 4 rodzaje: 1) prawa układu warstwowego (prawo powrotu, przemiany, nowości i dystansu międzywarstwowego); 2) prawa zależności (prawo mocy, samodzielności warstwy niższej wobec wyższej, materii i wolności); 3) prawa zgodności (prawo powiązania, jedności warstwowej, całości warstwowej i implikacji warstwowej); 4) prawa obowiązywania (prawo zasady, obowiązywania w obrębie warstwy, przynależności warstwowej oraz determinacji warstwowej). H. jest przekonany, że prawa kategorialne z jednej strony ukazują ścisły związek poszczególnych warstw bytu realnego, z drugiej natomiast – stanowią argument przeciwko oddzieleniu bytu idealnego od bytu realnego. Ten drugi argument jest doniosły zwł. w kontekście toczącego sporu o rozumienie filozofii Platona; w tym czasie E. Lask (reprezentant szkoły badeńskiej) sformułował zarzut wobec nauki Platona, że jest ona „teorią dwóch światów”. W sporze z Laskiem H. sprzeciwiał się uznaniu nauki Platona za teorię dwóch światów.

Działem filozofii, w którym H. wykorzystał swoją warstwową budowę świata realnego, jest estetyka, wyłożona w opublikowanym pośmiertnie dziele *Ästhetik*. Wprowadził tutaj warstwową budowę dzieła sztuki, rozróżniając między realnym planem pierwszym a irrealnym planem drugim. Właśnie o to

spór z H. wiódł R. Ingarden, który sobie przypisywał autorstwo tego pomysłu i w swoich *Studiach z estetyki* zgłaszał fakt, że H. zaczerpnął pomysł od niego, nigdzie się do tego nie przyznając. Fakty potwierdzają jednak, że H. już w 1925, w dziele *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, pisał o różnych warstwach bytu (oraz warstwach dzieła sztuki).

E. von Aster, *Die Philosophie der Gegenwart*, Lei 1935, 1967; Nicolai H. *Der Denker und sein Werk. 15 Abhandlungen mit einer Bibliographie*, Gö 1952; W. Stegmüller, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie*, W 1952, St 1969⁴; W. Flach, *Die Gegenstands- und Aprioritätsproblematik bei H. Rickert, B. Bauch und Nic. H. Systematische Untersuchungen zur Grundlegungsthematik der reinen Geltungslogik*, Wü 1955 (mps ArUniversität Würzburg); A. Hübscher, *Von Hegel zu Heidegger. Gestalten und Probleme*, St 1961, K. Kanthack, *Nicolai H. und das Ende der Ontologie*, B 1962; H. Theisen, *Determination und Freiheit bei Nicolai H.*, Mr 1962; M. Brelage, *Studien zur Transzendentalphilosophie*, B 1965; I. Wirth, *Realismus und Apriorismus in Nicolai H. Erkenntnistheorie*, B 1965; H. Below, *Das Problem der Freiheit in Nicolai H. Ethik*, Kö 1966 (mps ArUniversität zu Köln); Z. Zwoliński, *Byt i wartość u Nicolaia H.*, Wwa 1974; *Symposium zum Gedenken an Nicolai H. (1882–1950), Direktor des Philosophischen Seminars der Universität Göttingen 1946–1950*, Gö 1982; W. Galewicz, *N. Hartmann*, Wwa 1987; M. Czarnawska, *Platońska teoria idei w interpretacji filozofii marburskiej*, Białystok 1988; A. J. Noras, *Nicolaia H. koncepcja wolności woli*, Ka 1998; B. Trochimska-Kubacka, *Absolutyzm aksjologiczny. Rekonstrukcja oparta na aksjologii Rickerta, Schelera i H.*, Wr 1999; A. J. Noras, *Kant a neokantyzm badeński i marburski*, Ka 2000.

Andrzej J. Noras